

Annotation

The historiography analysis of soviet researches which light up the stage of becoming and activity on territory of Ukraine of international collectives is carried out.

Key words: historiography, immigrant collectives, Ukraine, agricultural sector of economy.

УДК 94+82-94(092)(477)

**Олександр Якубець
(Київ)**

**МЕМУАРИ ТА ІНТЕРВ'Ю ЯК ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ
БІОГРАФІЇ В. В. ЩЕРБИЦЬКОГО**

У статті розглядається та аналізується корпус мемуарних та усних джерел (інтерв'ю), які стосуються життя та діяльності керівника Радянської України у 1970–1980-х рр. Володимира Щербицького.

Ключові слова: В. Щербицький, мемуари, усні джерела, інтерв'ю.

Умберто Еко, стверджує, що для наукової розробки не варто обирати сучасну тему, оскільки «сучасний предмет завжди більш складний, аніж класичний» [46, с. 26–27], а «бібліографія буде бідною та недостовірною» [14, 60]. Остання думка виглядає цілком слушною у контексті вивчення життя та діяльності першого секретаря ЦК КПУ у 1972–1989 рр. Володимира Щербицького, особливо – стосовно недостатності суто наукових праць, присвячених його біографії, аналізу діяльності на різних посадах.

У всякому випадку, якщо не брати до уваги монографії та історичні розвідки широкого часового охопту, присвячені історії України у 20 ст., де особа фактичного керівника УРСР розглядається у розрізі тієї чи іншої проблематики, а не персоніфіковано, то доводиться констатувати, що історіографічно-біографічна база В. Щербицького дійсно не є надто широкою, хоча й якісною за наповненням. Це, насамперед, публікації І. Ф. Кураса [20], Ю. І. Шаповала [40], П. Т. Тронька [39], Д. В. Табачника [34; 35; 36] та Ю. В. Латиша [21].

Пояснити такий стан справ можна тією є ж відносною близькістю подій – з моменту, коли В. Щербицький очолив Компартію України минуло трохи більше 40 років, від часу, коли він пішов з цієї посади – менше 25-ти. Ще живі люди, котрі з ним працювали і тісно спілкувалися (у т. ч. – дружина та дочка), що накладає певний відбиток на роботу дослідника, насамперед – у плані безсторонніх оцінок. Бюрократична ж специфіка стилю офіційних документів радянського періоду (особливо – його останнього, «брежнєвського», відрізка) є такою, що вони швидше передають букву, аніж дух епохи. У всякому випадку, за протоколами засідань Політбюро та інших

партійних й адміністративних органів живу людину навряд чи можна розгледіти.

За таких умов для вивчення історії України пізнього радянського періоду (1970–1980-і рр.) в цілому та особистості В. Щербицького, як однієї з його ключових фігур, зокрема, особливої ваги набуває корпус мемуарних та усних джерел, який на сьогодні є вже більш-менш сформованим. Тим більше, що на думку, зокрема, російських історіографів, для написання біографії та відтворення політичної історії країни мемуари можуть слугувати першорядним джерелом, у той час як для створення широких соціально-економічних полотен та опису масових громадських рухів – друго- та третьорядним [7, 636–637].

Окрім того, існує думка, що мемуарна література може слугувати джерелом відсутнього в інших ресурсах культурологічного матеріалу, «який є незамінним при дослідженні ментальності тієї чи іншої епохи, групи людей, окремої особи» [23, 98–99]. В той же час, мемуари є суто суб'єктивним джерелом, що, втім, прийнято розглядати не як недолік, а як «винятково притаманну їм властивість» [7, 634, 635], «формууючі ознаки» [8, 156].

Все вищесказане рівною мірою стосується і усних джерел під якими у випадку з вивченням особистості В. В. Щербицького маються на увазі газетні, журнальні, радіо- та телевізійні інтерв'ю, які теж можуть розглядатися як своєрідний піджанр мемуаристики. Тим більше, що значна частина мемуарів, як таких, є нічим іншим, як професійною літературною обробкою масштабних інтерв'ю, з яких видалені питання інтерв'юера [7, 639].

Разом з тим, використання мемуарів для історичного дослідження у будь-якому випадку вимагає застосування методики критичного аналізу шляхом, наприклад, співставлення з іншими джерелами, що стосуються певного періоду [7, 636–637]. Проте це завдання лежить поза межами даної публікації, головна мета якої – дати характеристику та структуру мемуарних та усних джерел, що стосуються особистості В. Щербицького.

Специфіка сімнадцятого за ліком керівника КПУ, котрий пішов з життя ще до розвалу СРСР, полягає в тому, що він, на відміну від більшості своїх колег із радянської топ-номенклатури отримав, якщо так можна висловитися, «персоніфіковану мемуаристику», тобто – таку, у якій більша частину тексту автори присвячують не собі, як це прийнято згідно із законами жанру, а персонально В. Щербицькому. Початок цьому напрямку, поклав його багаторічний помічник Віталій Врублевський, котрий вже через три роки

після смерті свого керівника видав книгу «Володимир Щербицький: правда та вигадки. Записки помічника: спогади, документи, слухи, легенди» [5]. Її можна було б назвати не автобіографією, якою, за своєю суттю, і є мемуари, а біографією – життєписом іншої людини, однак для цього виданню не вистачає а) наукового апарату, та б) безсторонності, погляду з боку, а не зсередини.

Та автор, власне, на це й не претендував, зазначивши у передмові, що «не ставив перед собою за мету створення політичного портрету В. Щербицького», визначивши свій текст як «погляд з близької відстані», спробу «оголити живу тканину історії, прочинити двері таємниці, яка завжди оточує лідерів, магію їхньої влади, сповістити світу правду про той час» [5, 5]. Разом з тим, В. Врублевський відразу ж визначив своє персональне ставлення до В. Щербицького як до керівника республіки, провівши цю ідею через всі 250 сторінок тексту: «Тим, хто каже: при Щербицькому було погано, відповім – якщо б на його місці знаходився будь-хто інший, було б набагато гірше. Для економіки, науки, культури України» [5, 5].

Проте якщо Віталій Врублевський все-таки намагався (і це йому до певної міри вдалося) не збиватися на відверті панегірики колишньому шефу, подавши при цьому дійсно багатий фактологічний матеріал, цінний для повноти характеристики Володимира Щербицького як політичного, державного функціонера та просто людини, то колишній працівник ЦК КПУ Олександр Власенко у своїх теж максимально персоналізованих спогадах під промовистою назвою «В. В. Щербицький та його час» відверто окреслив власний суб'єктивізм: «...17 років, до самого виходу Володимира Васильовича на пенсію, я пізнавав та захоплювався цією дивовижною та, не побоююсь цього слова, великою людиною» [2, 9]. Ця теза підкріплюється всім подальшим текстом, що пересипаний схвальними епітетами стосовно В. Щербицького на кшталт «його потужний розум, рідкісне вміння узагальнювати та аналізувати», «для його думки була характерною глибина, висновки вирізнялися якоюсь особливою оригінальністю, відвертістю, сміливістю та нешаблонністю» [2, 18] і т. п.

За великим рахунком, книга О. Власенка значно більшою мірою, аніж мемуари В. Врублевського, є свідомою спробою створити апологетичну біографію В. Щербицького, де власні спогади про відому людину є доповненням до компілятивних вставок (у т. ч. – і з того ж Врублевського, але – без відповідних посилань), а не навпаки. Втім, факт цей має логічне та психологічне пояснення – перший секретар ЦК КПУ Щербицький свого часу

не дозволив звільнити лектора ЦК КПУ Власенка за серйозний ідеологічний прорахунок [2, 95–99], за що останній залишився вдячний до кінця життя.

З цього приводу варто зауважити один суттєвий нюанс, який повинен брати до уваги дослідник, котрий працює з мемуарною літературою – важливо не лише те, що написано, а й те – хто пише. О. Власенко, на відміну від В. Врублевського, не входив до найближчого кола оточення В. Щербицького, будучи одним із десятків працівників низового рівня ЦК КПУ. Звідси – певна викривленість у сприйнятті та подачі інформації, необхідність вдаватися до запозичень із спогадів більш знаючих осіб.

У відверто сервільному стилі створено і колективний мемуарний твір, що був виданий до 85-річчя з дня народження В. Щербицького «Володимир Щербицький: спогади сучасників» [3], а також фотоальбом (своєрідні фотомемуари) «В. В. Щербицький у пам'яті народній», що вийшов друком у 2013 р. [1]. Передмова до останнього видання – це неприкрито панегіричний текст у стилі компартійних заздоровниць 1970–1980-х рр., де жодне слово не можна розглядати як історичне свідчення. Хоча ілюстративний матеріал, потрібно віддати належне, дійсно багатий.

До цієї групи спогадів можна також віднести інтерв'ю членів родини В. Щербицького: дружини – Ради Гаврилівни [44; 45] та дочки – Ольги Володимирівни [26]. Однозначно схвальна оцінка особистості чоловіка та батька у даних випадках зрозуміла та виправдана, але для дослідника ці джерела цінні, насамперед, певними побутовими деталями, подробицями характеру та звичок об'єкту дослідження.

На протилежному боці за своїм емоційним забарвленням знаходяться спогади попередника В. Щербицького на посаді першого секретаря ЦК КПУ – П. Шелеста [43], за якого Щербицький був головою Ради Міністрів УРСР. Тут знаходимо відверто негативне ставлення, оскільки Шелест не зовсім безпідставно вважав свого наступника винним у власному кар'єрному падінні. Ось перелік характеристик та епітетів, якими Шелест нагородив Щербицького на сторінках своїх мемуарів: «шавка» [43, 205], «дуже ляклива людина» [43, 285], «невихована людина в партійному відношенні, малокультурний, грубий і зухвалий у спілкуванні із товаришами по роботі, великий скиглій» [43, 339] «шляхтич» та «бурбон» [43, 352], «підла людина» [43, 381], «сухар, чурбан, єзуїт» [43, 485], «нещира і далеко нечесна він людина, просто запроданець» [43, 528], «підла і підступна він людина. Прийде до влади (а він прагне цього і має повну підтримку Брежнєва, адже він любить підлабузників), народ і кадри матимуть немало горя» [43, 550–

551], «підлабузник, кар'єрист, безпринципна людина» [43, 570], «нещира, небезпечна людина, великий кар'єрист і підлабузник» [43, 585], «боягузливий і недовірливий» [43, 596], «підлота, підлабузник і підлесник» [43, 607].

Між цими двома емоційно забарвленими мемуарними полюсами – позитивним та негативним – знаходяться 4-томні спогади голови Ради Міністрів УРСР у 1972–1987 рр. Олександра Ляшка (де-юре – друга особа в республіці після Щербицького) «Тягар пам'яті», що вирізняються не лише максимальною збалансованістю в оцінках та судженнях, але й добротною літературною обробкою. В. Щербицький тут фігурує в основному в останньому томі, який присвячений їхній спільній роботі на вищих посадах в УРСР [24].

Втім, О. Ляшко у притаманній йому м'якій манері все-таки завуальовано визначив своє ставлення до особи В. Щербицького як керівника республіки та людини. Так, розповідаючи про спільний обід родин Щербицьких та Ляшків у липні 1972 р. (тобто, невдовзі після призначення їх на нові посади), він зазначив: «Незважаючи на пропозицію Щербицького у Межигір'ї зустрічатися хоча б раз у місяць-два, обмін сімейними візитами, за п'ятнадцять моїх років на посту голови Радміну, став першим та останнім. Читач цих записів зможе в подальшому скласти власну думку про те, як і чому змінювалося ставлення першого керівника до своїх товаришів по роботі» [24, 12].

В подальшому ж із цієї книги можна дізнатися, що П. Шелест у своїх, вищенаведених, неприємних характеристиках на адресу В. Щербицького не був занадто не правий. Якщо вірити О. Ляшкові, першій особі УРСР були дійсно притаманні певні панські риси, самолюбівання [24, 25–26], зверхнє ставлення до оточуючих [24, 183], нелюбов до системної, копіткої, «чорнової» роботи, яку В. Щербицький старався перекласти на підлеглих, навіть якщо вона навіть і входила до сфери його персональної відповідальності [24, 41–43], ревниве ставлення до успіхів інших [24, 22–24] та, за можливості – присвоювання їхніх заслуг собі [24, 139], побоювання політичної конкуренції з боку підлеглих [24, 56–57] та усування потенційних супротивників у боротьбі за владу у республіці, як це сталося, зокрема, з другим секретарем ЦК КПУ Іваном Лутаком [24, 193–195], ставлення до людей як до «відпрацьованого матеріалу» [24, 407–409] і, в той же час, – вміння перекласти відповідальність на чужі плечі у делікатних сферах управління (наприклад – у ідеології), самому залишаючись осторонь [24, 8–

10, 59–65], перестрахуватися де потрібно й непотрібно, аби не наразитися на неприємність і не позбавитися посади [24, 26–29, 348–349], вміння подобатися вищестоящим керівникам (насамперед – Генеральному секретареві ЦК КПРС Л. Брежнєву), яке межувало з відвертим підлабузництвом [24, 127–128, 199, 278], любов до славослів'я та нагород [24, 139, 279–280, 286–287].

Взагалі, наскільки можна судити із спогадів О. Ляшка, стосунки між ним та Щербицьким, якщо не рахувати певного зближення у перший рік спільної роботи, були суто діловими [24, 26]. Що, у свою чергу, дозволило автору мемуарів максимально сконцентруватися саме на виробничих моментах їхньої спільної роботи, внаслідок чого вийшов багатий на факти матеріал, який можна вважати цінним джерелом не лише з вивчення особистості В. Щербицького в якості керівника республіки, але й історії України у 1970–1980-х рр. в цілому.

В цьому контексті не зайве згадати ще одні «керівні» спогади – мемуари колишнього Генерального секретаря ЦК КПРС Михайла Горбачова «Життя та реформи» [6]. Як не дивно, але вони містять лише кілька несуттєвих згадок про В. Щербицького. Хоча, в силу того, що обидва партфункціонери входили до складу вищого політичного керівництва СРСР (В. Щербицький перебував у складі Політбюро ЦК КПРС з 1971 р., М. Горбачов – з 1980-го), протягом 1980-х вони обов'язково регулярно перетиналися у Москві, а Горбачов, ще будучи секретарем ЦК КПРС із сільського господарства (з 1978), як мінімум тричі відвідував Україну з робочими поїздками, під час яких, наскільки можна судити із згадуваної вище книги О. Власенка, їхні стосунки не склалися [2, 184–185, 192, 223].

Сприяти цьому могла як банальна різниця у віці (Щербицький був старшим за Горбачова на 13 років), так і зіткнення кар'єрних амбіцій – В. Щербицький, як куди більш досвідчений управлінець, міг відчувати, що М. Горбачов робить ставку на зайняття найвищої реальної посади у Радянському Союзі, в той час як він сам на середину 1980-х був цілком реальним кандидатом на Генсека ЦК КПРС. Побічно це підтверджує і сам М. Горбачов, який у своїх мемуарах переказує (із чужих слів) епізод, датований 1978 р., коли Л. Брежнєв прямо вказав, що своїм наступником бачить лише В. Щербицького [6, 202–203]. Як би там не було, але Михайло Сергійович у своїх спогадах спробував максимально обійти увагою особу Володимира Васильовича.

Другий шар спогадів про В. Щербицького, можна умовно визначити як «свідчення підлеглих», тобто – тих людей, які працювали безпосередньо під його керівництвом, були від нього залежні по роботі, але на відміну від В. Врублевського та О. Власенка, котрі повністю присвятили свої мемуари особі Щербицького, згадують про свого колишнього керівника лише в контексті власної діяльності. Це, насамперед, мемуари «Маємо те, що маємо» першого президента незалежної України Леоніда Кравчука (у 1970–1980-х рр. – працівник ідеологічного відділу ЦК КПУ) [17], «Втрачений шанс» голови Ради Міністрів УРСР у 1987–1990, голови Держплану УРСР у 1979–1987 Віталія Масола [27], «Мої літа, моє багатство» голови Президії Верховної Ради УРСР у 1985–1990 Валентини Шевченко [41], «Записки секретаря ЦК КПУ» Якова Погребняка (секретар ЦК КПУ з торгівлі у 1971–1987) [31], «В гушині подій» [18] та «Важкі уроки» [19] працівника апарату ЦК КПУ у 1966–1985, першого секретаря Одеського обкому КПУ у 1988–1985 Георгія Крючкова, «Спомини: із прожитого і пережитого» першого секретаря Закарпатського обкому КПУ у 1962–1980 Юрія Ільницького [13]. Сюди ж відносяться і численні інтерв'ю цих на інших колишніх високопоставлених функціонерів КПУ та чиновників часів УРСР [11; 16; 25; 42]. В контексті особи В. Щербицького всі ці джерела об'єднує одна риса – шанобливе ставлення до колишнього керівника.

Окрему групу джерел з вивчення біографії В. Щербицького складають інтерв'ю представників науки, культури та спорту радянської доби, а також тих, кого можна назвати «обслуговуючим персоналом» (модельєри, банщики, кухарі і т. п.) опубліковані протягом 2000-х рр. у періодичному виданні «Бульвар», де в тому чи іншому контексті згадується перший секретар ЦК КПУ.

Там ми можемо, зокрема, з перших вуст дізнатися, про дружбу сім'ями між Щербицькими та Загребельними, оскільки батько дружини класика української літератури Павла Загребельного – Елли Михайлівни – був першим секретарем Дніпропетровського міськкому КПУ в той час, коли В. Щербицький займав таку ж посаду у сусідньому – Дніпродзержинському міськкомі (початок 1950-х рр.) [9]. Про те, як Володимир Щербицький поклав край партійній кар'єрі першого секретаря Луганського обкому КПУ Володимира Шевченка, за масованої підтримки якого провінційна футбольна команда «Зоря» (Луганськ) стала чемпіоном СРСР у 1972, потіснивши з п'єдесталу «Динамо» (Київ), яке перебувало під патронатом Щербицького, котрий не стерпів подібного «порушення субординації» [12; 33].

При цьому футбол за пріоритетом для керівника Радянської України стояв далеко вище за науку і культуру, що відмічали як представники тієї ж таки культури [15], так і його помічники [5, 66–67]. Хоча, певні культурні уподобання у Щербицького були, щоправда – дещо провінційного характеру. Скажімо – він, не надто шануючи театр [5, 66], прихильно ставився до цирку, циркових артистів (особливо – акробатів), симпатичних телеведучих – впритул до сприяння у вирішенні їхніх житлових та побутових проблем [10; 28; 38]. Це вже не говорячи про розведення голубів – про цю, чи не єдину щиру пристрасть першого секретаря ЦК КПУ, згадують ті, хто особливо з ним був близьким – зокрема, його помічник Віталій Врублевський [5, 67], дружина Рада Щербицька [44] та донька Ольга [26].

Цю інформацію збалансовують свідчення поета Бориса Олійника про те, що «Володимир Васильович не був самодуром», а, навпаки – «розумним та благородним» (при цьому, щоправда, відзначається, що більш-менш толерантне ставлення до представників української літератури Щербицький демонстрував завдяки тому ж таки Віталію Врублевському, який вмів знайти підхід до шефа) [29].

Навряд чи де, окрім подібних інтерв'ю, можна дізнатися про те, що В. Щербицький надавав перевагу м'яким костюмам «від Вороніна» [4] і що його протягом 30-ти років обслуговував лише один закрійник [22]. Чи про те, що його сина Валерія, котрий страждав на алкоголізм [5, 54–56], навіть у лазні контролювали спеціально приставлені тілоохоронці із КДБ [37]. Щоправда, як це не парадоксально звучить, сину допомогти Володимир Васильович не зміг, зате зумів змусити зав'язати з випивкою актора Миколу Оляліна [30].

Звичайно, подібні свідчення не можуть бути однозначно взяті на віру, оскільки (особливо, коли мова йде про одкровення творчих людей) в них присутні і елементи «міського фольклору», і певна доля фантазії, і просте людське бажання показати свої стосунки за панібрата із сильними світу цього. І саме тут повинен вступати в силу критичний аналіз усних свідчень, насамперед – у вигляді їхнього співставлення з іншими джерелами, які стосуються тієї чи іншої події. Рівною мірою це стосується і мемуарної літератури.

І лише завдяки поєднанню перехресної перевірки цих джерел із архівними документами та відповідними науковими напрацюваннями можна скласти об'єктивний науково-біографічний портрет історичної особистості. У даному випадку – В. В. Щербицького, який із спогадів людей, котрі його знали, постає особою неоднозначною, а як політик та державний чиновник

високого рангу – типовим продуктом радянської епохи із світоглядом та характером, сформованими за сталінських часів, управлінськими вміннями та навичками, набутими у хрущовсько-брежневську епоху.

Джерела та література

1. В. В. Щербицький у пам'яті народній: Фотоальбом /авт.-упоряд.: Г. К. Крючков, І. Г. Бойко, Г. Д. Максименко. – К.: Новий друк, 2013. – 319 с.
2. Власенко А. В. В. Щербицький и его время / А. Власенко. – Х.: Фолио, 2009. – 320 с.
3. Володимир Щербицький: спогади сучасників / ред. В. Ф. Возіанов [та ін.]. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 588 с.
4. Воронин Михаил: «Мои костюмы носили все – от первого секретаря ЦК до последнего» / М. Воронін // «Бульвар Гордона». – №17 от 24.04.2012.
5. Врублевский В. К. Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды / В. Врублевський. – К.: Довіра, 1993. – 254 с.
6. Горбачев М. С. Жизнь и реформы / М. Горбачев. – В 2-х книгах. – Кн. 1. – М.: Изд-во «Новости». – 600 с.
7. Данилевский И. Н. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учебное пособие / І. Данилевський, В. Кабанов, О. Медушевська, О. Рум'янцева. – М.: Российский гос. гуманитарный ун-т, Ин-т «Открытое общество», 1998. – 701 с.
8. Єловських У. Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела: Історіографія проблеми / У. Єловських // Спеціальні історичні дисципліни: Збірник наукових праць. – К., 2013. – Ч. 2. – С. 152–161.
9. Загребельный Павло: «На женщин у Фиделя Кастро просто не хватало времени – все силы уходили на пламенные речи» / П. Загребельний // «Бульвар Гордона». – №09 от 03.03.2009.
10. Заец Борис, директор Национального цирка, народный артист Украины: «Юрий Никулин увлекался кроссвордами, Олег Попов любил лазить по мусорным свалкам, а Карандаш выпивал и прожил почти 90 лет» / Б. Заєць // «Бульвар Гордона». – №08 от 14.06.2005.
11. Згурский Валентин, мэр Киева с 1979 по 1989 год: «Беру листочек и выдаю в зал: «Перестройка началась, а правды как не было, так и нет». Зал замер, многие смотрели на меня, как на прокаженного, а Горбачев потребовал рассмотреть мое персональное дело на ЦК КПУ» / В. Згурський // «Бульвар Гордона». – №37 от 15.09.2010.
12. Зонин Герман, бывший тренер «Зари» и сборной СССР по футболу: «Хозяин Ворошиловградской области Шевченко прислал мне слезное письмо: «Спасай «Зарю» от вылета». А я всегда был спасателем – такая судьба!» / Г. Зонін // «Бульвар Гордона». – №48 от 27.11.2007.
13. Ільницький Ю. В. Спомини: із прожитого і пережитого / Ю. Ільницький. – Ужгород: Мистецька Лінія, 2007. – 256 с.
14. Карьер Ж.-К., Эко У. Не надейтесь избавиться от книг! / Интервью Ж.-Ф. де Тоннака / Пер. с фр. и примеч. О. Акимовой / Жан-Клод Карьер, Умберто Эко. – СПб.: Симпозиум, 2010. – 336 с.
15. Коротич В. Уходящая натура, или Двадцать лет спустя. – Часть IV. Приказ партии / В. Коротич // «Бульвар Гордона». – №2 от 11.01.2011.
16. Кравчук Л. «Щербицький сказав – який дурак придумав слово перестройка?..» / Л. Кравчук // «Історична правда» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/4e5da5adf2f0e/>, дата звернення: 10.09.2011
17. Кравчук Л. Масмо те, що масмо. Спогади і роздуми / Л. Кравчук. – К., 2002. – 392 с.
18. Крючков Г. В гуще событий / Г. Крючков. – К.: Оріяни, 2004. – 334 с.

19. Крючков Г. Трудные уроки. Раздумья бывшего партийного работника / Г. Крючков. – К.: Оріяни, 2004. – 352 с.
20. Курас І. Ф. Феномен Щербицького: 17 років на чолі Компартії України / І. Курас // Курас І. Ф. Етнополітика: історія і сучасність. – К., 1999. – С. 487–496.
21. Латиш Ю. В. Володимир Щербицький і Михайло Горбачов: висвітлення взаємовідносин в історіографії та мемуарах / Ю. Латиш // Література та культура Полісся: Зб. наук. праць. Вип. 69. Історико-соціальні та культурні процеси України і Полісся в сучасних дослідженнях / Вип. ред. та упоряд. Г. В. Самійленко. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. Гоголя, 2012. – С. 283–293.
22. Любимый Валерий, элитный закройщик: «Сейчас все магазины, даже бывшие продуктовые, забиты одеждой. Ну какая это парижская мода? Обыкновенный ширпотреб» / В. Любимый // «Бульвар Гордона». – №41 от 10.10.2006.
23. Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: До історіографії проблеми / Н. Любовець // Українська біографістика: Збірник наукових праць. – №7. – К., 2010. – С. 66–104.
24. Ляшко А. П. Груз памяти: Трилогия: Воспоминания / О. Ляшко. – К.: Деловая Украина, 1997–2001. – Кн. 3, ч. 2: На ступенях власти. – 2001. – 525 с.
25. Макаренко Виктор, бывший первый секретарь Крымского обкома КПУ: «Километровые очереди за водкой в народе окрестили «петлей Горбачева» / В. Макаренко // «Бульвар». – №04 от 25.01.2005.
26. Марущак А. Любимая дочь Щербицкого: «Спустя 20 лет после смерти папы у меня родилась внучка. Жизнь продолжается!» // «Новая». – 24.06.2010.
27. Масол В. А. Упущенный шанс. Небеспристрастные размышления экс-премьера Украины о том, что произошло в бывшем Советском Союзе / В. Масол. – К., 1993. – 150 с.
28. Николаева Елена, первый диктор Украинского телевидения: «Ко мне благоволил Щербицкий, но его расположением я воспользовалась только раз» / О. Николаева // «Бульвар Гордона». – №6 от 06.02.2007.
29. Олійник Борис, видаючийся поет-шестидесятник: «Современные руководители страны, наверное, не могут поверить, что Щербицкий 17 лет был в республике первым лицом и ничего не украл!» / Б. Олійник // «Бульвар Гордона». – №9 от 26.02.2013.
30. Олялин Николай: «Месяца два назад у меня снова остановилось сердце. Рассказывал врачу анекдот, как вдруг на полуслове мой голос прервался и я упал прямо ему на руки» / М. Олялін // «Бульвар Гордона». – №16 от 09.08.2005.
31. Погребняк Я. Записки секретаря ЦК КПУ (1971–1987 гг.) / Я. Погребняк. – К.: «Профінформ» ФПУ, 2006. – 312 с.
32. Погребняк Яков, секретарь ЦК Компартии Украины в 1971–1987 годах: «Я лично голосовал за вынос Сталина из Мавзолея» / Я. Погребняк // «Бульвар Гордона». – №15 от 15.04.2008.
33. Скопенко Степан, бывший заместитель прокурора УССР: «Перед выходом «Зари» на поле в раздевалке появлялся какой-нибудь начальник шахтоуправления и на глазах у всех доставал пакет с деньгами: «Братишки, выиграете — все, что в пакете, ваше!» / С. Скопенко // «Бульвар Гордона». – №48 от 27.11.2007.
34. Табачник Д. Апостол застою. Штрихи до політичного портрета Володимира Щербицького / Д. Табачник // Вітчизна. – 1992. – № 9. – С. 159–163.
35. Табачник Д. Апостол застою. Штрихи до політичного портрета Володимира Щербицького / Д. Табачник // Вітчизна. – 1992. – № 10. – С. 107–113.

36. Табачник Д. Апостол застою. Штрихи до політичного портрета Володимира Щербицького / Д. Табачник // Вітчизна. – 1992. – № 11. – С. 119–123.
37. Тарусов Юрий, банщик, поэт, стеклодув: «Я посылая в баню Щербицького, Ющенко и многих других» / Ю. Тарусов // «Бульвар Гордона». – №52 от 26.12.2006.
38. Тишлер Анатолий, легендарный чемпион и тренер по спортивной акробатике: «Чтобы получить кусочек хлеба, я ходил перед оккупантами на руках» / А. Тишлер // «Бульвар». – №09 от 01.03.2005.
39. Тронько П. Т. В. В. Щербицький (1918–1990) / П. Тронько // УІЖ. – 2003. – №1. – С. 109–117.
40. Шаповал Ю. В. В. Щербицький: особа політика серед обставин часу / Ю. Шаповал // УІЖ. – 2003. – №1. – С. 118–129.
41. Шевченко В. С. Мої літа, моє багатство: Спогади, роздуми, відповіді / В. Шевченко. – К.: Просвіта, 2005. – 384 с.
42. Шевченко В.: «Провести демонстрацію 1 травня 1986-го наказали з Москви» / В. Шевченко // «Історична правда», <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/25/36971/>, дата звернення: 25.04.2013.
43. Шелест П. «Справжній суд історії ще попереду»: Спогади, щоденники, документи, матеріали / Загальна редакція та вступ Ю. Шаповала / П. Шелест. – К.: АДЕФ-Україна, 2011. – 1120 с.
44. Щербицька Рада Гавриловна: «Володе я верила безоговорочно. Он был однолюбом — абсолютно чистым и честным до мозга костей человеком» / Р. Щербицька // «Бульвар Гордона». – №6. – 12.02.2008.
45. Щербицька Рада Гавриловна: «Чернобыль Владимира Васильевича просто сломал — он стал для него голгофой» / Р. Щербицька // «Бульвар Гордона». – №7. – 19.02.2008.
46. Эко У. Как написать дипломную работу. Гуманитарные науки: Учебно-методическое пособие / Пер. с ит. Е. Костюкович / Умберто Эко. – М.: Книжный дом «Университет», 2003. – 2-е изд. – 240 с.

Аннотація

В статті розглядається і аналізується корпус мемуарних і усних джерел (інтерв'ю), які стосуються життя і діяльності керівника Радянської України в 1970–1980-х рр. Володимира Щербицького.

Ключевые слова: В. Щербицький, мемуари, усні джерела, інтерв'ю.

Annotation

In the article are examined and analysed memoirs and verbal sources (interview) which be related to life and activity of leader of the Soviet Ukraine in 1970–1980th Volodymyr Shcherbytskyi.

Keywords: V. Shcherbytskyi, memoirs, verbal sources, interview.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ

УДК 008:323.15:327.39 “XIX/XX”

**Яна Бойчук
(Київ)**

ДІЯЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЕТНОМЕНШИН (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)